

Les reines lloctinents a la Corona d'Aragó

(XIII-XV)

Marina Aneas Hontangas
NIUB: 14901073

Dirigt per Blanca Garí de Aguilera
Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Universitat de Barcelona

Juny 2014

Les reines lloctinents a la Corona d'Aragó (XIII-XV)

Marina Aneas Hontangas
Universitat de Barcelona

The lieutenants queens in the Crown of Aragon (XIII-XV)

RESUM: Aquest treball es centra en la figura del lloctinent a la Corona d'Aragó entre els segles XIII i XV, els regnats de Jaume I i Ferran el Catòlic, però en les ocasions en que aquest càrrec va estar ocupat per dones properes al poder monàrquic. Als territoris catalanoaragonesos es va iniciar la tradició de designar aquest càrrec a les reines o futures reines, cosa que va fer augmentar el reconeixement cap aquestes. Com van anar desenvolupant i mostrant el seu potencial i talent polític i diplomàtic, alhora de governar i administrar la corona i els diversos regnes que la formaven. És el que la historiografia anglosaxona ha denominat com a *queenship* o el seu equivalent al català, *reginalitat*.

PARAULES CLAU: reines, reginalitat, lloctinent, Corona d'Aragó, Edat Mitjana

ABSTRACT: This project focuses on the role of the lieutenant in the Crown of Aragon, between the thirteenth and fifteenth century, the reigns of Jaume I and Ferran el Catòlic, but when women close to monarchical power occupied this position. The territories of the Crown of Aragon began the tradition of designating this position to queens or future queens, which represented an increase in recognition to them. How they developed and displayed their potential and their political and diplomatic talent, while governing and administering the crown and the various kingdoms that formed it. This is what Anglo-Saxon historiography calls *queenship*, or its equivalent in Catalan, *reginalitat*.

KEYWORDS: queens, queenship, lieutenant, Crown of Aragon, Middle Ages

Les reines lloctinents a la Corona d'Aragó (XIII-XV)

1. Introducció	p. 1
1.1. Objectiu del treball	p. 2
1.2. La historiografia actual sobre les reines lloctinents: el terme <i>Queenship</i>	p. 5
2. Context històric	p. 8
2.1. El càrrec de lloctinent	p. 9
3. Les reines lloctinents a la Corona d'Aragó (XIII-XV)	p. 11
3.1. Les reines en el càrrec de lloctinent. Per què?	p. 13
3.2. Les reines lloctinents des de Jaume I a Ferran el Catòlic	p. 14
4. Un cas concret: Maria de Castella	p. 26
5. Conclusions	p. 36
6. Bibliografia	p. 39

1. Introducció

La història sovint ha estat protagonitzada, i escrita, per homes. Quan ens parlen de la Corona d'Aragó medieval ens ve de seguida al cap figures tant importants com Jaume I, Pere el Cerimoniós o fins i tot Ferran el Catòlic. Però, i les reines? I Elionor de Sicília, Violant de Bar o Maria de Castella? Quin era el paper el qual s'esperava que una reina jugués? Una reina medieval, tant a la Corona d'Aragó com en altres regnes, havia de ser piadosa, caritativa i educada. Que reflectís una imatge pública cerimonial i adequada de la monarquia mentre assistia als actes més importants, com eren les coronacions o els funerals. A més, també havia de ser bona cristiana i recordar la humilitat de Crist amb accions com donar almoïna als pobres, als necessitats o als religiosos. Un objectiu important: donar a llum, i sobretot, al primogènit. Les imatges de reina a l'Edat Mitjana estaven centrades doncs, en la reina com esposa i mare de l'hereu al tro. Per tant, s'esperava d'ella la perfecció¹. En aquesta percepció no hi tenia lloc la participació activa en la política o en la gestió patrimonial. La manera de fer de les reines girava entorn al comportament moral. L'activitat política estava unida al context familiar, dependents primer dels pares i l'elecció del matrimoni, després al marit-rei, i finalment al fill-hereu.

Però com sabem, hi van haver monarquies que van ser menys estrictes i van dotar a les reines de certs poders, ja sigui en delegacions, en regències o fins i tot en el dret a successió al tro. Una d'aquestes excepcions era la Corona d'Aragó amb la delegació del càrrec de la lloctinència.

Per una banda, era evident que estaven relacionades directament amb el poder i per tant tenien autoritat reial, però per l'altre aquesta importància els hi venia donada pel fet de ser la dona del rei². A la Corona d'Aragó, a diferència d'altres regnes com la veïna Castella, les dones estaven excloses de la successió reial i per tant mai podien governar el territori com ho feia un rei, i a més, el poder que tenien o que aconseguien sempre venia donat per virtut del matrimoni amb el regnant i per la voluntat d'aquest. No hi havia cap llei, però era la tradició i la costum. Per tant,

¹ Com descriu Silleras a "Reginaltat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica," dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Nº 50 (2005–2006).

² *Ibid*, p. 125.

el factor que més determinava el seus límits de poder era el matrimoni i les condicions d'aquest. Amb això significa que quan entre els dos existia un esperit d'harmonia i concòrdia, era quan la reina podia ocupar la posició més elevada en la delegació del poder reial, que era la lloctinència. En canvi, quan aquesta relació es desestabilitzava i era protagonitzada per discòrdia, la reina es podia trobar completament apartada del govern i els assumptes d'aquest. Cal tenir en compte que nomenar lloctinent general a una reina, en lloc d'assignar aquest càrrec a algun membre pròxim al rei, tenia els seus avantatges. La reina no competia contra el rei, era el seu marit, per tant no hi havia el perill d'aspirar a governar en solitari. A més, com a esposa, la reina complementava la figura del rei i per tant havia de tenir els mateixos objectius, les mateixes prioritats...

La història del nostre país també va estar en mans de dones, com Maria de Luna, Juana Enríquez o Germana de Foix qui com d'altres, van ocupar càrrecs d'alta importància, assumint així responsabilitats polítiques associades al rei o al poder governamental. La visió que es tenia d'una perfecte reina, és evident que no sempre es complia: reines amb suficient caràcter i facultats per a governar o exercir influència, amb aptituds polítiques i administratives i amb capacitat de defensar amb claredat i persistència els seus projectes, tant pel bé de la dinastia com pel bé del regne.

1.1. Objectius del treball

L'objectiu d'aquest treball és principalment adquirir una altra visió sobre les reines, veure la realitat pràctica de les reines a l'Edat Mitjana i a la Corona d'Aragó, ja que la manera tradicional de veure aquestes destacades figures, no atorga la importància que es mereixen. Perquè una reina era molt més que només una esposa o una mare, o un nexa entre el rei i els súbdits, i això ens ho demostren les reines lloctinents que va haver a la Corona d'Aragó, que mentre el seu marit i rei era fora atenent assumptes exteriors, van governar diversos territoris

amb l'autoritat oficial per fer-ho, cosa que demostra el gran potencial que realment tenien aquestes dones.

Dones que, no només a la corona catalanoaragonesa, ens apareixen en nombrosos manuscrits il·luminats o en la literatura medieval. Curiosament, més oblidades pels historiadors que pels seus contemporanis qui en moltes ocasions en van saber captar la seva importància i la seva capacitat. Estaven presents en els esdeveniments més importants del regne sempre al costat del rei; eren importants promotores d'artistes i de la cultura, gràcies a la qual cosa es van construir nombroses capelles, monestirs, llibres de les hores, escultures... Com a reines, portaven corona i sumptuosos vestits, i mai viatjaven soles. Signaven documents, portaven al món i tenien cura de l'hereu del regne, creaven xarxes de relacions i d'influència tant dins com fora del territori.. És evident que la seva existència era imprescindible per a qualsevol corona o territori. Per això sorprèn veure com la seva figura, el seu paper, sovint s'ha oblidat o s'ha menyspreat ocultant-se darrera de la figura del rei.

Per això, aquest treball el que pretén és repassar la història medieval de la Corona d'Aragó des de Jaume I el Conqueridor, fins a Ferran el Catòlic, centrant-se en la figura de lloctinent quan aquesta estava en possessió de la reina. Aquesta lectura del període emmarcat entre els dos monarques, està basada individualment en les 7 reines que, segons la historiadora Theresa Earenfight³ (més una que l'autora americana no inclou al ser considerada ja de l'època moderna), van ser les que van dur el càrrec de lloctinent o van ser responsables del poder reial, més importants d'entre tot el conjunt monàrquic. Com a punt final del treball, s'inclou el cas considerat més destacats entre tots, que és el de Maria de Castella, com a punt conclouent i sobresortint del conjunt de reines que van governar en nom del rei a la Corona d'Aragó a l'edat mitjana.

Per altre banda, cal destacar que el tema sobre les reines a la Corona d'Aragó, és un àmbit encara poc estudiat i treballat. De fet, hi ha poques autores que hagin dedicat bona part de la seva carrera exclusivament a aquest apartat de la història. A més, no deixa de ser curiós com la

³ EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

majoria d'obres sobre reines tant castellanques com de la Corona d'Aragó, han estat publicades en anglès i per autores anglòfones. Podem dir que l'autora per antonomàsia és Theresa Earenfight, qui ha estat treballant sobre les reines medievals a Europa, dedicant una part a les reines catalanoaragoneses. Però deixant de banda a l'autora americana, trobem també a Núria Silleras, qui ha seguit els passos de Earenfight i ha continuat desenvolupant les idees principals que aquesta última va encetar. Per tant, crec que són aquestes dos les autores més destacades i que més ajuden en l'estudi d'aquestes figures femenines a la Corona d'Aragó. Això significa que es tracta d'una base encara minsa, que s'està construint. Així doncs, el punt de partida és evident que té mancances, i en aquest cas, mancances historiogràfiques. Aquesta és una de les raons per les quals moltes obres utilitzades en aquest treball són obres escrites dècades enrere, i que ara podrien semblar massa antigues. Però realment, depenent de quin personatge es tracti, no existeixen obres completes dedicades tant sols a la figura que es treballa i que siguin actuals. Per altre banda, en la bibliografia del treball que ocupa, s'hi poden trobar diverses obres bibliogràfiques degut a que en els treballs sobre *queenship*, tant en general com de la Corona d'Aragó, no s'aprofundeix en la vida, la trajectòria, l'experiència de cada reina, i per això sovint es necessita una biografia per acabar de completar l'explicació. A més, cal anotar que moltes obres de referència sobre *queenship* només s'han publicat al seu lloc d'origen (sovint Estats Units) i és molt difícil trobar un exemplar en les nostres biblioteques o punts de venda.

Per tant, tot i que els estudis sobre les reines no són cap novetat ni a Catalunya ni a Espanya, encara són bastant minsos i bàsics. Però cal dir que amb el pas del temps, cada vegada va sorgint més interès per aquest àmbit i així es van desenvolupant aquets estudis, sobretots als dedicats a l'àmbit de la reginalitat o *queenship*, conceptes que més endavant es defineixen. Es tracta d'un tema actual i que avui dia va guanyant cada vegada més adeptes, i va adquirint importància en l'àmbit acadèmic. Un fet, evidentment, més que positiu i mereixedor de menció. Tots aquests treballs no només permeten reivindicar un espai per les reines, sinó per a les dones en general.

1.2. La historiografia actual sobre les reines lloctinents: el terme

Queenship

Des de finals del segle XIX, la majoria d'estudis i coneixements que es tenien sobre les reines a l'Edat Mitjana, provenien de biografies sobre reines destacades o famoses. Però, aquets treballs, que sovint seguien els estudis sobre reis, no es centraven en temes com la política, la llei, el govern, la guerra... sinó que el què feien era emfatitzar d'una manera romàntica i emocional, la figura de la reina i la seva vida. Realment es tractaven més de novel·les romàntiques, que històriques. Per altre banda, molts estudis primerencs sobre monarquies, llistes de reis, cròniques... acabaven centrant-se en la figura del rei, ja que en les figures femenines no hi trobaven res interessant o digne d'un estudi ampli.

Aquesta tendència va ser la que es va seguir al llarg de la primera meitat del segle XX. No va ser fins entrats els anys 60 d'aquest segle, que es va començar a canviar d'alguna manera, aquest tipus d'estudis. Protagonitzats per grups feministes i estudis sobre la dona, van obrir el ventall historiogràfic sobre dones de totes les classes i rangs. Però l'impuls real sobre els estudis de reines va tenir lloc als anys 80 i principis dels anys 90. En particular, dos assajos sobre gènere, política i poder van ser els que van protagonitzar aquest fet: un primer escrit per Jo Ann McNamara i Suzanne Fonay Wemple anomenat *The Power of Women Through the Family in Medieval Europe, 500-1100* (1973); i un altre escrit per Joan Wallach Scott *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* (1986). Altres que van seguir aquets pioners, i que van catalitzar els estudis sobre *queenship* medieval, van ser els de el de John Carmi Parsons, *Medieval queenship* (1993), i el de Theresa M. Vann, *Queens, Regents, and Potentates* (1993)⁴. A tots aquets els va seguir nombroses publicacions en revistes, llibres... que demostren realment la demanda i l'èxit que en els últims anys està tenint aquets camp.

Actualment, aquets estudis encara continuen i podem dir que es tracta d'un camp en auge. A destacar autores com Theresa Earenfight, i els seus nombrosos estudis i publicacions sobre la

⁴ Tal com analitza Theresa Earenfight en la seva obra *Queenship in Medieval Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

figura femenina en l'Edat Mitjana europea⁵; Lois Huneycutt i els seus treballs sobre *queenship* i el paper de les dones nobles als segles XI i XII⁶; o també Núria Silleras, des dels EEUU, qui contribueix també en els estudis sobre reginalitat i en la introducció d'aquets en l'àmbit espanyol i català⁷.

Aquest tipus d'estudis, sobre reines i el poder que realment tenien, la historiografia anglosaxona ho ha denominat *queenship*, que ho podríem traduir més o menys com a *dignit or office of a queen* o “la condició o estat de la reina”⁸ concepte que procedeix de la forma *queen* (reina) i –*ship* (sufix que significa l'estat o condició de ser el que està expressat per el nom). Aquets estudis són arrel de les investigacions en camps del *women's studies* o estudis sobre les dones, i del feminisme. Si transformem aquest concepte en adjectiu tenim formes com *queenly*, *queenlike* o, el més pròxim a les llengües romàniques i procedent del llatí (però també el menys utilitzat), *reginal*. Però tot i aquest últim adjectiu, fins fa poc el concepte de *queenship* no comptava amb una traducció oficial al castellà (si que l'adjectiu *queenly* el podem traduir com a “reial, de reina”, “regi, majestuós”, “de reina o propi d'una reina”), però no cap equivalent a *queenship*, i és per això que la historiadora Núria Silleras va construir una paraula equivalent a l'existent anglès, a través de l'únic adjectiu procedent del llatí, *reginal*. La paraula que va sorgir d'aquest adjectiu és “reginalitat” per el català i *reginalidad* pel seu equivalent al castellà. En el cas català, Silleras va proposar-ho al Termcat (centre terminològic de la Generalitat de Catalunya), que ho va aprovar. Aquest fet és important, ja que la introducció del concepte en la

⁵ En aquest treball s'ha fet servir *Queenship in Medieval Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2013; *The King's Other Body. María fo Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia: PENN, 2010; *Women and Wealth in the Late Middle Ages*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

⁶ Com per exemple *Matilda of Scotland: a study in Medieval Queenship*. Woodbridge: Boydell Press, 2003.

⁷ En aquest treball s'ha utilitzat obres com *María de Luna. Poder, Piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2012.

⁸ PELAZ, FLORES, D. “Queenship: teoría y práctica del ejercicio del poder en la Baja Edad Media castellana” dins de *Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales. Las Mujeres en la Edad Media*, 2013, p. 278.

llengua oficial catalana ajuda a desenvolupar l'estudi d'aquest àmbit, de la reginalitat. El seu equivalent al camp masculí seria el de *kingship*⁹.

Per altre banda, també cal destacar l'estudi sobre els àmbits d'influència que tenien les reines. Les ciències socials han desenvolupat el mètode d'anàlisi de xarxes, anomenat *network analysis*¹⁰, que estudia les relacions entre un conjunt de factors i actors (individus, organismes, institucions...). Això permet conèixer més detalladament per exemple l'estructura de la cort, la organització dels funcionaris o, molt important, les aliances matrimonials. Alhora, la xarxa d'influències que es creava entorn a la reina, també permet entendre la història i la trajectòria de la protagonista. Un àmbit de les ciències socials que sens dubte ajuden alhora de realitzar estudis sobre reginalitat, els quals poden fer servir dos tipus d'anàlisi¹¹ que són a partir d'un ego, i relacionar aquest amb els actors amb qui interactua, i anàlisi de xarxes complet, és a dir, totes les relacions entre un grup.

Així doncs, reginalitat o *queenship* és un terme a tenir en compte. No només és un concepte historiogràfic, sinó que també significa una reflexió d'una realitat històrica que es va trobar en un determinat moment en els regnes medievals, i sobretot a la Península Ibèrica¹². Ens ajuda a introduir a les reines al que és el cànon dels estudis d'història, formant part d'antologies, llibres de text i manuals, i no només de monografies especialitzades.

⁹ SILLERAS, N. "Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica," dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. N° 50 (2005–2006), p. 129.

¹⁰ *Ibid* p. 139.

¹¹ *Ibid*, p. 139.

¹² *Ibid*, p. 142.

2. Context històric

Abans d'entrar en el tema a tractar, cal fer una revisió històrica de la Corona d'Aragó d'entre els segles XIII i XV.

La unió entre l'hereva d'Aragó, Peronella, amb el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, l'any 1137, va encetar una unió dinàstica que va durar molts segles. Aquesta unió es va establir definitivament amb el naixement del seu fill, l'anomenat Alfons II d'Aragó i I de Catalunya. Començava així l'anomenada Confederació Catalanoaragonesa o, en referència a la unió dinàstica, la Corona d'Aragó. Durant segles el territori es va anar fent cada vegada més gran, amb la incorporació d'altres zones com el Rosselló, València, les Illes Balears o les terres a Itàlia.

Va ser precisament amb Jaume I (1213-1276) quan es van iniciar les grans hores per la corona aragonesa, amb aquest com el gran conqueridor, Pere III com el gran defensor de la dinastia i Jaume II com el gran governant. Però sobretot amb les expansions a València i Mallorca i el Mediterrani, que van donar internacionalitat a la corona i al comte-rei, a més de posicionar-se com a potència en aquest mar. Alhora, aquest fet també va afectar a la forma de govern. L'acumulació de reialmes i la multiplicació de les demandes d'atenció al rei van fer que de seguida sorgís la necessitat de delegar càrrecs. L'establiment d'aquets òrgans de govern o càrrecs van ser per exemple el Consell Reial, la Cúria o el tribunal suprem de Justícia o el procurador general, que més tard s'anomenaria lloctinent¹³.

Amb els regnats d'Alfons III el Benigne i Pere III el Cerimoniós es va començar la construcció d'una monarquia nacional pròpia amb projectes ambiciosos, però també dificultats enormes per aconseguir-ho. Una monarquia que era forta però que xocava amb una realitat que posava serioses traves en el projecte. Amb Alfons III el Benigne, el gran heroi de Sardenya, va començar una crisi que va desembocar en la decadència tant econòmica, demogràfica i política de la corona. Primerament amb les problemàtiques en les conquestes i els conflictes en el

¹³ Tal com explica Ferro a *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo Editorial, 1993.

mediterrani i els altres regnes, i també per l'anomenat *lo mal any primer* de 1333 i les terribles pesta i fam, a més dels problemes econòmics i financers. Amb Pere III el Cerimoniós, la Corona d'Aragó va arribar al seu apogeu, juntament amb la tenacitat del rei en els drets dinàstic i el control dels territoris per evitar la independència d'alguns. Tot i així, el monarca no va poder evitar conflictes com la guerra dels Dos Peres (Pere el Cerimoniós d'Aragó i Pere el Cruel de Castella) i problemes sobretot relacionats amb els matrimonis i l'herència. La decadència de la corona hi era cada vegada més present.

La situació de la corona la va heretar Joan I, qui es va concentrar en assegurar les fronteres, i el seu successor Martí I l'Humà, amb els que es va confirmar el nou equilibri de forces polítiques: el poder de l'estament privilegiat entre els altres i el caràcter parlamentari de la corona. Però també va ser la renúncia a projectes d'expansió més amplis i la voluntat de preservar l'hegemonia mediterrània occidental. Però amb la mort de Martí l'any 1410 sense fills que poguessin heretar el tron, la situació va canviar: es va extingir la línia de descendència directe que havia estat present fins el moment, la casa de Barcelona. Arribaven els Trastàmars des de Castella, amb el Compromís de Casp, personalitzat en Ferran d'Antequera el nou rei des de 1412. Un regnat curt i amb la introducció d'una manera nova de fer política més característica de la dinastia castellana enfront el pactisme catalanoaragonès. El va succeir Alfons IV, caracteritzat per la seva absència en el territoris peninsulars, cosa que va afavorir la delegació de poder en altres càrrecs tal com la lloctinència. El seu successor, Joan II va heretar un regne amb multituds de problemes, sobretot politico-socials, que van acabar personificant-se en una guerra civil. Tot i el conflicte, la crisi no es va resoldre. La mort de Joan II portava el primer rei modern d'Espanya, però també el darrer rei medieval de la Corona d'Aragó: Ferran el Catòlic. La unió amb Isabel de Castella el va convertir en un estrany pels castellans, tot i les seves arrels.

2.1. El càrrec de lloctinent

La lloctinència va ser creada per Jaume I el Conqueridor, tot i que en el seu inici s'anomenava procurador general. La funció era col·locar als seus fills al capdavant d'Aragó i Catalunya,

mentre ell s'ocupava de les conquestes de Mallorca i València i la seva estabilització. Mentre la corona s'expandia, anava acumulant diversos reialmes per tot el sud del Mediterrani, cosa que va donar lloc a la necessitat d'una institució que representés al rei: el càrrec de lloctinent. Un organisme amb la força equivalent al d'una regència, però alhora flexible i capaç de respondre pel rei d'una manera ràpida i adequada a les circumstàncies. Quan parlem del lloctinent parlem d'una institució important a la Corona d'Aragó, ja que la seva funció era substituir el rei en casos d'absència o representar-lo en els estats patrimonials. A mitjans segle XVI es va anar introduint el mot *virrei* d'origen castellà, que al final va acabar fent-se lloc i substituint al tradicional lloctinent¹⁴. Era comú que el càrrec el tingués l'hereu del rei, per així acostumar-lo al govern i per prendre experiència, o alguna persona de sang reial (tot i que posteriorment això canvia). Normalment es solia suggerir els candidats, però era el Rei qui tenia la paraula final. Només n'era titular quan el monarca es trobava fora del territori, o també quan el rei moria o es veia impedit per actuar (cal anotar que aquesta característica no existia al regne de València, només parcialment al d'Aragó). Una vegada el rei arribava o ja podia agafar el poder, el càrrec ja no era vàlid. Per tant es tractava d'un títol el qual la durada depenia del rei i de la seva absència.

En termes generals, el lloctinent adquiria poders d'administració de les facultats reials que no requereien sobre cap altre oficial ordinari. El sobirà nomenava "lloctinent general nostre, enviat del nostre costat dret, alter nos i representant de la nostra persona [...] i qualsevol altres actes que està reservat a la dignitat reial de fer"¹⁵ Per tant, els actes del lloctinent tenien la mateixa validesa que els del propi rei. Així doncs, aquest càrrec era el més alt i important de tots els que anomenava el rei, damunt de la resta d'autoritats.

¹⁴ FERRO, V. *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, 1993, p. 53.

¹⁵ *Ibid*, p.54

3. Les reines lloctinents a la Corona d'Aragó (XIII-XV)

El concepte de *queenship* o reginalitat del qual se n'ha parlat anteriorment, resulta especialment destacat quan es tracta d'estudiar els regnes hispànics. Això és degut a que les reines hispàniques van tenir més possibilitats de formar part activa del govern, que moltes altres reines de la resta d'Europa, ja sigui a través de la regència, el dret propi o la lloctinència. És evident, que a nivell estructural, l'organisme o institució més important a l'Edat Mitjana era la monarquia, encapçalada pel rei i amb la presència de la reina que normalment era vista com un fenomen secundari. Però, la presència continua d'aquesta en el seu territori, sobretot quan el rei no hi era, va fer que de manera progressiva els súbdits tinguessin expectatives sobre la capacitat de fer de la reina i el poder d'intercessió davant el propi monarca.

Cal destacar abans d'entrar amb la corona aragonesa, que en el Regne de Navarra i a la Corona de Castella, les dones si que van regnar en absència d'un hereu mascle legítim. Per una banda, a Castella a partir del còdex de les *Siete Partidas* d'Alfons X (1252-1284) la successió esdevé regulada¹⁶. De fet, Alfons X va nomenar hereva del regne a la seva filla Berenguela, tot i que més tard es va haver de rectificar pel naixement de l'infant Fernando de la Cerda. Pel què fa a Navarra existia el *Fuero general de Navarra* on hi apareixien recollits costums i certs criteris sobre la successió, reconegut com a font fonamental del dret en el territori¹⁷. La Corona d'Aragó presenta el cas més peculiar. En realitat, el dret de la Corona d'Aragó només especificava que el successor havia de ser un membre de la família reial i nascut de forma legítima, però tot i que no estava reglamentat formalment, les reines en la pràctica no tenien accés a la successió. Aquesta tendència, que no formava part d'un codi jurídic, estava fonamentada en el dret consuetudinari i es va anar desenvolupant a través d'una eina molt important: els testaments dels monarques. Tot i així cal recordar que aquesta tradició que es va anar desenvolupant no tenia gaire coherència, ja que per exemple el rei Jaume I si que va permetre la successió

¹⁶ Tal com explica Silleras a *María de Luna. Poder, Piedad y Patronazgo en una Reina Bajomedieval*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2012.

¹⁷ *Ibid.*

femenina, però Pere III no, i ambdós monarques van redactar el seu testament quan tenien ja dos fills adults, sense cap possibilitat de tenir més descendència, i en aquest cas, femenina. Un altre exemple és amb Petronella d'Aragó, qui si que va ser legitimitzada pel seu pare tot i que fos només per a comprometre al matrimoni amb Ramon Berenguer IV de Barcelona. Per altre banda, el seu fill, Alfons II, va redactar en el seu testament que si morien els seus fills, nomenava hereves a les seves filles¹⁸. Per tant, la falta d'un codi que tractes exclusivament aquest tema, va fer que ja des del principis de la corona aragonesa, la tradició de la successió masculina fos incoherent. Però, no trobem cap codi o text que d'alguna manera reguli o tracti aquest tema? En realitat, es pot trobar una menció de la reina a les Ordenacions de la cort compilades per Pere el Cerimoniós feta l'any 1353 i on s'estableix el ritual de coronació. Basant-se en el capítol bíblic d'Adam i Eva¹⁹, afirma que la reina d'Aragó ha de ser la companya del monarca. Tot i així, els comtats catalans van tenir una llarga tradició de dones que heretaven títols i governaven territoris.

Per altre banda, cal destacar que les reines també van tenir un paper molt important en el camp de la cultura, com a intercessores, benefactores i promotores. Gaudien de recursos financers molt majors a la resta de dones de la seva època, i podien permetre el patronatge. Una eina que els hi permetia demostrar públicament el seu poder i la seva importància, a més de caracteritzar-les de religioses i benefactores. A més, quan es tractava de reines foranies, aquestes aportaven elements procedents de la seva cort de naixença, tradicions, cultura, artistes... que van ajudar a la renovació artística i estilística de la corona. Per tant, cal tenir present que l'estudi del poder de les diferents reines i comtesses de la corona, no només va tenir la seva incidència en la política i la forma de governar com a lloctinent, sinó que també van ser peces claus en el desenvolupament de la cultura catalanoaragonesa.

¹⁸ SILLERAS FERNÁNDEZ, N. *Poder, Piedad y Patronazgo en una Reina Bajomedieval*. Zaragoza, 2012, p. 65.

¹⁹ SILLERAS FERNÁNDEZ, N. "Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica," dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Nº 50 (2005–2006), p. 134.

3.1. Les reines en el càrrec de lloctinent. Per què?

Una altre raó per la qual la corona aragonesa és, en el tema de la reginalitat, peculiar és justament pel càrrec de lloctinent. Però sobretot perquè aquest càrrec el podia tenir la reina, i a més a més, per haver-se guardat bona part de la documentació²⁰.

Com s'ha dit abans, el càrrec de lloctinent tenia com objectiu substituir al rei quan aquest era absent o no estava en disposició de governar. Un altre de les raons per la qual es va crear aquest organisme, va ser per les dimensions del regne. A mesura que s'anava ampliant amb nous territoris fruit de conquestes o fins i tot, pactes matrimonials, pel rei cada vegada era més difícil governar i ser present a tots i cada un dels territoris. Per això es van començar a crear càrrecs i organismes, i així poder delegar el govern del rei.

Des de molt aviat es va iniciar la tradició de dotar aquest càrrec i per tant el poder reial, a les reines. Tot i que només en circumstàncies concretes quan per exemple, el rei estava de viatge, en campanyes militars o quan no hi havia cap hereu amb suficient edat per adquirir responsabilitats, o cap germà a qui confiar-ne el govern.

Però tot i aquestes circumstàncies, la delegació d'un poder tant important demostrava la confiança que el rei tenia en la seva esposa i també les capacitats que mostrava aquesta per a ser dotada pel càrrec. Cal destacar que de les tres formes de govern que van tenir les dones als regnes hispànics (lloctinència, regència o el govern per dret propi), la lloctinència al no ser hereditari, partia de la base de la confiança del rei i del potencial que demostrava la dona. Per tant, es tracta de dones amb un gran talent i un alt grau d'influència sobre al rei. Davant de tot això, cal tenir en compte l'impediment de les reines de la corona aragonesa a l'hora de pujar al tron, cosa que encara fa més destacable la possessió del càrrec de lloctinent en aquestes figures femenines. El rei buscava algú de confiança, algú que no tingués suficient ambició com per treure-li per complet el poder, algú que estigués sempre al seu costat. Tot això i més, ho trobava en la seva esposa i reina.

²⁰ SILLERAS, N, "Reginalitat a l'Edat Mitjana hispànica: concepte historiogràfic per a una realitat històrica", dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. N° 50 (2005–2006), p.136.

Però a més, què tenia a favor la reina per esdevenir lloctinent? Un dels punts que tenien a favor eren els recursos promocionals. Per exemple, la cultura: quan erigien un monestir, el seu gest caritatiu dotava de fama i compromís a la monarquia en conjunt. A més, com a reines tenien la possibilitat de crear xarxes d'influència. Per exemple oferien regals i demanaven contra-regals, proporcionaven oficis a la cort, a l'administració o a l'Església o participaven en la creació de llaços matrimonials, un fet que sempre buscava esser beneficiós per la monarquia. Per altre banda, si es tractava de reines vingudes de fora, afavorien a les relacions amb el territori o regne d'on venia, potenciant o creant noves aliances.²¹

Per tant, és evident els aspectes positius que el rei trobava alhora de dotar de l'importantíssim càrrec de lloctinent, a la seva esposa i reina, que tot i no poder regnar com ho feia el rei, arribava així al màxim nivell de poder que una reina podia tenir a la Corona d'Aragó durant aquesta època.

3.2. Les reines lloctinents des de Jaume I a Ferran el Catòlic

Com s'ha assenyalat abans, les reines estaven excloses dels oficis o papers que significaven un cert poder en la cort. Per aquestes activitats la casa reial i la cort ja s'havia burocratitzat amb organismes com la cancelleria o la tresoreria, on homes amb estudis, ben preparats se'n feien càrrec. Gràcies als últims estudis, aquest fet s'ha capgirat. La cara oficial, pública de la monarquia a l'època medieval era sempre de gènere masculí, però realment la cort no era un espai on no s'hi trobés cap dona. Fins i tot el seu marit, el rei, les igualaven en una àmplia gama d'assumptes que arribaven tant a l'esfera pública com a la privada, el govern, la religió, l'art, la cultura i, per suposat, la família. És evident doncs, que el millor dels exemples el trobem a la Corona d'Aragó, i l'ofici de reina lloctinent.

²¹ SILLERAS, N. "Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica," dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Nº 50, (2005–2006), p. 138.

Els segles XII i XIII les reines de la corona representaven perfectament el model de reina de l'època: lleial consellera del rei, mare de família, piadosa, generosa.... Però va ser acabats el segle XIII i inicis del XIV que això va canviar i van començar a compartir responsabilitats de govern amb el rei, i amb aquest càrrec que se les dotava. Això ho va encetar Blanca d'Anjou o de Nàpols, esposa del rei Jaume II. Amb els monarques anteriors, aquest càrrec va estar ocupat per homes. Jaume I va delegar el poder al seu fill Pere, futur Pere III, i aquest el va cedir al seu fill Jaume, futur Jaume II.

Blanca d'Anjou (1283-1310)²² al casar-se amb el rei catalanoaragonès Jaume II, complint el tractat d'Anagni, va significar que la corona posava punt i final als conflictes amb França, els Anjou i alhora amb el Papa Bonifaci III, confrontats a causa de les conquestes de Sicília. Es va tractar, doncs, d'un matrimoni basat en un pacte polític, una penyora de pau entre els catalans i els francesos d'Anjou. Tot i la seva continuada maternitat, no va dubtar mai en acompanyar al rei allà on anés, amb una cort itinerant que intentaven fer-li el viatge el més amè possible. També va ser present en expedicions militars com a Almeria, Roma o Sicília. Sempre es va mostrar favorable a les negociacions enfront l'atac bèl·lic. Fins i tot va participar l'any 1304 en la trobada de Tarassona on es va pacta una pau amb el regne castellà, resultat del conflicte que va generar el repartiment de Múrcia. Es va mostrar sempre molt activa en el tema matrimonial dels seus descendents, fruit potser de la influència del seu matrimoni i el significat que va tenir. Blanca va gaudir de la confiança del rei i d'atencions especials, com per exemple d'una cancelleria pròpia i administradors al seu servei. Gràcies a això, va ajudar en la construcció de palaus, capelles i monestirs, com la capella reial de Santa Àgata de Barcelona o el propi Monestir de Santes Creus. Blanca d'Anjou va representar al seu marit l'any 1310 quan aquest

²² Per a més informació vegeu CASAS, Sònia. "Blanca d'Anjou. Retrat d'una reina". *Sàpiens*, N. 94, (2010), p. 26-33; MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. (1963). *Jaume II o el seny català. Alfons el Benigne*. Barcelona: Aedos; MIQUEL, F. A. *La reina Blanca d'Anjou*. Barcelona: Episodis de la Història, N. 197 (1975), Dalmau.

va marxar a la creuada d'Almeria. Es va tractar d'un període curt, no gaire més de dos mesos, i poc conegut, però important ja que va ser la primera reina en rebre tals responsabilitats directes del rei, mentre aquest conqueria i governava un reialme que cada cop anava creixent més. Quan el seu marit va retornar de la creuada, la responsabilitat va arribar al seu final, el govern retornava a la normalitat, en mans del rei. Però ben aviat les reines van començar a rebre noves i importants demandes que van fer ampliar i demostrar la capacitat i experiència d'aquestes a l'hora de governar.

Una generació després, amb el rei Alfons III, va continuar la saga iniciada per Blanca d'Anjou. Alfons, abans de ser nomenat rei, es va casar amb Teresa d'Entença (1301-1327)²³, matrimoni fruit dels interessos per part del pare del marit, el propi Jaume II, en incorporar el comtat d'Urgell a la corona. Abans d'aconseguir responsabilitats de poder, Teresa va acompanyar al seu marit a una de les gestes més importants: la conquesta de Sardenya l'any 1323, durant els setze mesos que va durar. Aquest fet la va fer mereixedora de lloances dels cronistes de l'època, cosa que ja demostrava el potencial i capacitats de la reina. A més, les cartes que enviava al rei Jaume mentre estava a Sardenya, li van valer la confiança del rei i també de la reina Elisenda de Moncada. Però no va ser fins l'any 1327 que no va representar al seu marit (tot i que encara no era reina), quan aquest va caure malalt. Hi ha estudiosos que pensen que aquesta responsabilitat la podria haver rebut abans d'aquesta data²⁴. Però tot i així, els pocs documents i informació que conservem, ens dificulten conèixer les seves actuacions de govern. Va morir poc abans de que el seu marit fos coronat rei d'Aragó.

Així doncs, amb Blanca d'Anjou i Teresa d'Entença començava una tradició que es va anar consolidant amb el pas del temps, arribant al seu grau de maduresa ja entrats al segle XIV, deixant marca en el govern de la Corona d'Aragó. La reina consort o l'esposa de l'hereu (com

²³ Per a més informació vegeu ALBERTÍ, Elisenda. *Dames, reines, abadesses, 18 personalitats femenines a la Catalunya medieval*. Albertí Editor, 2007; Soldevila, Ferran (ed.) *Les Quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta, 1971.

²⁴ EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe*. New York, 2013. p. 168.

en el cas de Teresa d'Entença) s'anava posicionant cada vegada d'una manera més destacada, ja no només per a ser l'esposa del rei, la mare de l'hereu o el nexa amb altres regnes, sinó per a ser una figura amb un criteri propi i amb capacitat suficient per prendre responsabilitats, actuar correctament, defensar i governar. Durant els segles XIV i XV, les reines de la Corona d'Aragó van esdevenir una part activa del govern, a més la continuïtat de la lloctinent, va ser crucial pel desenvolupament de la corona, tant econòmicament com políticament, en el Mediterrani. Tot i que en certs moments van tenir el suport de les elits, en moments conflictius o tensos, es van veure obligades a fer front als problemes en nom del rei, cosa que els hi va resultar l'aparició d'opositors. El que era corrent en les actuacions d'una regent, podia esdevenir un punt de controvèrsia o fricció per una reina.

La successora de Teresa d'Entença va ser Elionor de Sicília (1325-1375)²⁵, tercera esposa del rei Pere III el Cerimoniós. El matrimoni va respondre a la demanda d'ajuda dels catalans sicilians partidaris del rei. Elionor, amb 24 anys quan el rei Pere va demanar el seu matrimoni, va haver de fugir de la illa siciliana amb ajuda d'emissaris del rei aragonès, escapant de les fortes pressions dels partidaris dels angevins i dels seus propis familiars. De renom "la Grossa", va ser una dona intel·ligent, ambiciosa i compromesa amb la seva terra de naixement, d'on no va renunciar mai als drets que tenia sobre la corona de Sicília²⁶. Fins i tot va intercedir al papat per evitar divulgacions de falsos rumors sobre el seus germans o sobre suposades victòries del rei napolità en terres sicilianes. També va ser part activa en la política matrimonial de les seves germanes Beatriu i Blanca, i dels seus germans que van ser reis de la illa, Lluís I i Frederic III, amb membres de la Corona d'Aragó. Per tant, una reina compromesa amb la seva família i amb la política de la seva corona, cosa que es va demostrar amb accions com el pacte amb el seu germà Frederic sobre la cessió dels ducats d'Atenes i Neopàtria a la Corona d'Aragó, els qual

²⁵ Per a més informació vegeu BRATSCH-PRINCE, D. *Violant de Bar (1365-1431)*. Madrid: Ediciones del Orto, 2000; DIEBEL, Ulla. «Elionor de Sicília». En: *Sobiranes de Catalunya*. Vol. 10 (1928); els estudis que actualment està realitzant Sebastian Roebert de la Universitat de Leipzig.

²⁶ MORALES, M. i SOBREQUES, S. i *Comtes, reis i comtesses i reines de Catalunya*. Barcelona: Editorial Base, 2011.

van tornar a queda incorporats; o la defensa cap al dret que la seva mare tenia sobre Carítia i el Tirol. L'any 1354 va acompanyar al seu marit a Sardenya, territori el qual es trobava en un estat de revolta contra el domini catalanoaragonès. Allà va intentar pactar una pau amb el jutge Marià IV d'Arborea. La reina va prendre part activa en l'enfrontament entre el noble Bernat de Cabrera contra el rei, acusant al primer com a responsable dels fracassos diplomàtics. Però el fet més destacat d'aquesta reina és que va actuar en nom del rei en les Corts Generals de Barcelona-Lleida de l'any 1364, convocades per ella mateixa, ja que el rei es trobava al camp de batalla a Castella. Això, ho va fer sense capacitat oficial, degut a que no va ser nomenada formalment lloctinent, sinó que va actuar com a aquest quan el seu marit ho va requerir. La raó va ser l'estat d'emergència en què es trobava el rei en la revolta a Sicília, i la necessitat d'aconseguir donatius, és a dir, recursos financers²⁷. Elionor, la reina, ho va aconseguir. Però tot i així cal marcar que la urgència de la situació, la curta durada de la convocatòria i la proximitat del rei van fer que no apareixes cap opositor a les seves accions, a més de calmar qualsevol sospites o pensaments d'una renovació institucional en la manera de convocar Corts i de governar els regnes.

La següent en adquirir responsabilitats de govern va ser Violant de Bar (1365-1431), segona muller del rei Joan I. Una dona culte, educada a França, de fort temperament i molt activa en els afers de govern, degut potser a la dèbil figura del rei Joan²⁸ i les continues malalties d'aquest²⁹. Amb una gran capacitat d'influència sobre el seu marit, hi ha qui la fa responsable de les accions de govern del rei, tant fracassos com èxits³⁰. Va ser lloctinent des de 1388 fins el 1395, anys els quals va governar hàbilment en nom del monarca. Ja l'any 1389, després de les Corts convocades pel rei a Saragossa l'any anterior on es van rebutjar les mesures de reforma del marc administratiu judicial, la reina conscient de la situació i de que no hi havia cap solució, va intervenir en el procés redactant fins a 9 articles que proposaven un compromís de reforma.

²⁷EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe*. New York, 2013. p. 227.

²⁸ Per a més informació vegeu TÀSIS, R. *Joan I: el rei caçador i músic*. Aedos, 1959.

²⁹ BRATSCH-PRINCE, D. *Violant de Bar (1365-1431)*. Madrid, 2000, p. 29.

³⁰ *Ibid*, p. 30.

Aquestes les va presentar oralment a les Corts, argumentant la seva responsabilitat d'intermediari. Les Corts van acceptar la seva proposta. A més, va saber estar al costat del seu marit durant les Corts i va ajudar a calmar els atac contra els jueus que van tenir lloc l'any 1391 a causa de la influència de la onada antisemita vinguda del regne veí, Castella. La reina va escriure convençuda contra la conversió forçosa dels jueus, tot i la oposició de persones importants com el frare Francesc Eiximenis o el seu propi confessor Vicent Ferrer. Els dos monarques van dur a terme una política de persecució dels culpables d'aquets pogroms i van oferir ajuda per reconstruir el que havien destruït. També va ser una mare activa en les negociacions de matrimonis de les seves filles. Quan va enviudar, la seva ambició política no va desaparèixer i va continuar actuant en aquest àmbit, sobretot per afavorir els seus. Un exemple va ser en el Compromís de Casp³¹ i la seva voluntat d'elegir com a nou rei a un nét seu, Lluís, o l'intent de casar a la seva neta a un futur rei d'Aragó. Durant els últims anys no va perdre mai la consciència de la importància de la seva figura i el poder. Fins i tot contemporanis de l'època la titllaven de “nosa política”³², ja que no va parar mai d'exigir un tracte especial del govern i del monarca. Un exemple del seu caràcter ambiciós i del seu interès per la política i el govern de la corona són les cartes que va enviar a la reina Maria de Castella, explicant-li quin és el paper d'una reina i donant consells per a restablir la pau entre Aragó i la casa d'Anjou en l'assumpte del regne de Nàpols:

*“En açò, molt cara e molt amada neboda, deveu-vos ab sobirana voler e studi treballar per molts esguars, ço és per servei de Déu, a qui pau es acceptable entre los altres sacrifics e per esguard del dit rey, vostre marit [...]. Açò, molt cara e molt amada neboda, és propi a ofici vostre, e és abit molt bé ornant totes reynes, e sabem-ho nós qui'n som passada.”*³³

³¹ Per a més informació vegeu BELENGUER CEBRIÀ, E. *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412): historia i debat*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2012; MESTRE GODES, J. *El Compromís de Casp: un moment decisiu en la historia de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1999.

³² BRATSCH-PRINCE, D. *Violant de Bar (1365-1431)*. Madrid, 2000, p. 40.

³³ *Ibid*, p. 89.

O també n'és un bon exemple la carta que va escriure a la seva neta Violant, reina de Jerusalem i Nàpols, l'any 1410, retraient-li que ni ella ni el seu marit, Lluís, no participaven activament en el dret de successió del seu fill:

*“Més avant vos certifich que yo, veent la gran negligència et poca cura vostra e del rey mon fill sobre lo fet de la successió d'aquest regne, que és immensa honor e reparació vostra e de vostres fills e natura, per rahó de la qual ni vós ni lo rey vostre marit no devíets un dia reposar, mayorment considerant lo gran greu que havets.”*³⁴

Per tant, va ser una reina forta, decidida, que va esdevenir pràcticament la mà dreta del rei. Però Violant sempre va estar considerada com una estrangera i la van acusar de tenir massa influència sobre el seu marit, així com la culpable de la crisi del moment³⁵. El final del regnat de Joan I i Violant de Bar, va deixar un patrimoni pràcticament destrossat i malversat en ostentacions (el matrimoni era conegut pel seu gust pel luxe i la reina criticada per portar la pompa i la moda francesa) i burocràcia.

Però el període de lloctinent de la reina Violant de Bar es va veure interrompuda per l'esposa del germà del seu marit, Maria de Luna (1357-1406)³⁶. Aquesta va ser esposa del rei Martí I, i en va ser lloctinent des de 1396 a 1397, i altre cop l'any 1401. Martí era rei de Sicília quan el seu germà va morir sense cap hereu, i Maria es trobava a Barcelona. Així, de seguida els consellers de la ciutat van aclamar a Maria com la nova governant ja que el rei no hi era. Ja a partir d'aquest fet, significava un gran reconeixement per la capacitat de Maria de governar. La tradició de reines lloctinents que portava darrera, van facilitar la decisió als consellers de Barcelona, a més de la pressió i urgència que significava que el rei legítim estigues lluny. Va

³⁴ Citat en SILLERAS FERNÁNDEZ, N. “Widowhood and Deception: Ambiguities of Queenship in Late Medieval Crown of Aragon” dins de *Shell Games: Scams, Frauds and Deceits (1300–1650)*, ed. M. Crane; M. Reeves; R. Raiswell, Toronto, 2004, pp. 203-204.

³⁵ SILLERAS FERNÁNDEZ, N. *Poder, Piedad y Patronazgo en una Reina Bajomedieval*. Zaragoza, 2012, p. 61.

³⁶ Per a més informació vegeu JAVIERRE MUR, A. L. *María de Luna, Reina de Aragón*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Jerónimo Zurita, 1942; SILLERAS, N. *María de Luna. Poder, Piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2012.

prendre possessió del tro en nom del seu marit, i així va començar a mostrar autoritat i a desenvolupar el caràcter reial que va estar sempre present durant el seu regnat. Va establir un consell reial integrat per nobles lleials, clergues, funcionaris i membres del poble escollits entre els partidaris del rei Martí, els quals es van reunir a diari amb la reina Maria fins a la retornada de Martí. Va ser aquí quan van sorgir problemes entre l'esposa del futur rei i la viuda de Joan I: Violant va fingir estar embarassada. La raó era clara: allargar com més possible la transferència del poder. Violant volia continuar regnant com a reina i mantenir el poder i la influència que va tenir mentre el rei era viu. La única manera d'aconseguir això era mantenint la unió amb el poder, amb el rei³⁷. Així Maria es va veure obligada a defensar el reconeixement del seu marit, que es trobava a Sicília, com a successor de Joan. Per això va convocar dos sessions en una assemblea per legitimitzar el dret del seu marit i determinar si Violant estava o no embarassada³⁸. A més, va organitzar tota una sèrie d'interrogatoris al servei de la cort per descobrir l'entramat del suposat embaràs de Violant, que va resultar ser fals. Durant la lloctinència va fer front a l'intent d'invasió armada dels comtes Joana i Mateu de Foix (1396-1397) que reclamaven el tro com a hereus de Joan I (Joana era la filla de Joan I i Matha d'Armanyac). A destacar va ser la seva defensa del regne davant l'atac de Mateu de Foix i la seva actuació davant de les Corts on la reina va aconseguir recaptar fons per la defensa del regne i també per enviar a Sicília on encara es trobava el rei, a més de les instruccions que va estar enviant als comandants que es trobaven a Catalunya, com l'ordenança de detenir a tots aquells propers als Foix o la d'enviar espies per tota la zona de la frontera per aconseguir informació. En el punt àlgid del conflicte a l'agost de 1396, la reina va ser capaç de dirigir les tropes cap als diferents punts de Catalunya i a prendre decisions tant importants com la presa de la plaça de Martorell a la força, per defensar-se de la invasió, acabant amb aquesta. Tot això ho va fer fins a tal punt que podem afirmar que, quan el rei Martí va tornar de Sicília reclamant el tro, de no haver estat per la iniciativa de la reina Maria, no hagués pogut arribar a aconseguir-lo,

³⁷ Com explica Bratsch-Prince a *Violant de Bar (1365-1431)*. Madrid: Ediciones del Orto, 2000.

³⁸ Per a més informació vegeu SILLERAS, N. "Widowhood and Deception: Ambiguities of Queenship in Late Medieval Crown of Aragon" dins de *Shell Games: Scams, Frauds and Deceits (1300-1650)*, ed. M. Crane; M. Reeves; R. Raiswell (Toronto: University of Toronto, 2004), pp. 185-207.

sinó que probablement l'hauria perdut. La reina lloctinent va pacificar el regne de València, un dels territoris més difícils a causa dels seus constants altercats resultat dels conflictes entre famílies de l'alta i la baixa noblesa. Va saber negociar amb tots els estaments del regne valencià i amb tots els organismes importants, sobretot amb una efectiva campanya epistolar on recordava l'objectiu dels súbdits a defensar la corona³⁹. Maria va governar sàviament i va saber portar les regnes d'un govern que li havia arribat sense previ avís i amb diverses pretensions al tron i fronts oberts, fins que Martí va tornar. Tot i així, va continuar participant activament en els afers governamentals. L'any 1401 va tornar a ser nomenada lloctinent quan el seu marit va marxar a Navarra, esdevenint un dels seus més valorats i destacats consellers fins l'any 1406. Durant aquets anys va actuar com a pacificadora de conflictes que estaven oberts, com el problema entre els bàndols nobles de Segorbe⁴⁰ o els problemes constants entre els nobles valencians. La seva trajectòria demostra que Maria de Luna va ser una reina preocupada per la política dels seus regnes i també una lleial defensora de la seva família, i en especial del seu marit, sempre conscient que actuava en nom seu i que ell era la primera autoritat, però que després anava ella mateixa⁴¹.

Les absències del rei continuaven, i així també la delegació del poder a les reines.

Una de les més destacades entre totes les reines lloctinents va ser Maria de Castella (1401-1458)⁴², esposa del rei Alfons V. Maria va néixer per ser reina. En un principi, havia d'esdevenir la successora al tron de Castella, però al néixer el seu germà i futur hereu, Joan, les seves expectacions de governar per ella mateixa van desaparèixer. Però al entrar a la Corona d'Aragó, tot i no esdevenir el cap de la corona, si que va aconseguir ser lloctinent. Es va posar a

³⁹ SILLERAS FERNÁNDEZ, N. *Poder, Piedad y Patronazgo en una Reina Bajomedieval*. Zaragoza, 2012, p. 61.

⁴⁰ Per a més informació vegeu GÓMEZ BENEDITO, V. *Conflicto antiseñorial y abolición del régimen feudal en Segorbe*. Segorbe: Ayuntamiento de Segorbe. Concejalía de Cultura, 2009.

⁴¹ SILLERAS FERNÁNDEZ, N. *Poder, Piedad y Patronazgo en una Reina Bajomedieval*. Zaragoza, 2012, p. 176.

⁴² Per a més informació vegeu EARENFIGHT, T. *The King's Other Body. María fo Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia: PENN, 2010; SOLDEVILA, Ferran. «La reyna Maria, muller del Magnànim». En *Sobiranes de Catalunya*, 1928, p. 231-348.

càrrec del govern entre els anys 1420 i 1423, però també entre 1432 i 1453, és a dir, més de dues dècades mentre el rei es trobava a Itàlia. Així va adquirir el poder dels regnes de Catalunya, Aragó, València i Mallorca, on va poder governar independentment, amb completa autoritat i poder sobre la jurisdicció civil i criminal, incloent l'exèrcit i les ordres militars. Realment, Maria de Castella va governar com un rei. Les seves actuacions polítiques van ser diverses, com per exemple la convocatòria de Corts a Barcelona l'any 1421 on va ajudar a pacificar el conflicte entre la Biga i la Busca, a més dels remences al camp català; o les Corts de Barcelona de l'any 1435 per alliberar al rei del segrest genovès, entre d'altres. Les seves actuacions en el govern (que repassarem més endavant) la van posicionar com a peça clau pel desenvolupament de la corona.

L'experiència començava a fer-se valer en les decisions del rei per anomenar un representant⁴³. Per això va ser fàcil pel rei Joan II, qui va substituir al seu germà Alfons V ja que Maria de Castella va morir sense descendència, a l'hora de triar un lloctinent. Va ser la seva segona esposa, Juana Enríquez (1425-1468)⁴⁴. La reina va rebre uns poder similars a la seva antecessora. Abans d'esdevenir reina de la corona catalanoaragonesa, va ser nomenada governadora general de Navarra, on va participar activament en la guerra civil entre partidaris de Joan com a rei i els del príncep de Viana, fill de Joan i la seva anterior esposa. Juana va esdevenir un dels consellers més propers i més valuosos per Joan durant aquest període. Quan van esdevenir monarques a la Corona d'Aragó, també va tenir part activa en la política catalana, per exemple amb la seva presència en les negociacions de Vilafranca del Penedès l'any 1461, per intentar solucionar el conflicte entre l'ara Joan II i Carles de Viana, i els organismes polítics catalans que s'allunyaven cada vegada més del poder reial donant suport a l'altre causa. Intel·ligent i discreta, amb una xarxa de connexions familiars important a Castella, i amb una gran tenacitat i habilitats negociadores, va succeir al seu fillastre, Carles, com a lloctinent

⁴³ EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe*. New York, 2013, p. 232.

⁴⁴ Per a més informació vegeu COLL JULIÀ, N. *Doña Juana Enriquez: lugarteniente real en Cataluña: 1661-1468*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Marcelino Menéndez Pelayo, 1953.

general quan aquest va morir. El mateix any va jurar a Catalunya com a tutora del seu fill Ferran, cosa que va confirmar el seu càrrec de lloctinent. Però les hostilitats amb diputats i consellers barcelonins van agreujar la situació i la reina es va veure obligada a fugir amb el seu fill Ferran a Girona el març de 1462. Començava la guerra civil⁴⁵. A Girona va viure el setge i la defensa de la ciutat, sota protecció remença. A més, es va implicar activament en la diplomàcia entre Lluís XI de França i Enric IV de Castella, i en les campanyes militars a l'Empordà⁴⁶ entre 1462 i 1466. L'any 1465 va ser nomenada lloctinent general de tots els regnes de la corona, pel propi rei. Va ocupar el càrrec fins que va morir l'any 1468. Durant aquest període va presidir les Corts a Saragossa dels anys 1466-1468. Va viatjar per tota la Corona mentre s'encarregava dels assumptes de govern, i alhora reunia tropes i subministraments, i negociava amb líders militars durant la guerra. La seva mort en ple conflicte l'any 1468 va significar pel monarca la pèrdua d'un dels seus col·laboradors més importants.

Dues reines, Maria de Castella i Juana Enríquez, que van marcar realment un punt i apart en la manera de fer política en la corona catalanoaragonesa⁴⁷. Amb el matrimoni de Ferran i Isabel de Castella, el nou monarca va anomenar a Enric, comte d'Empúries i de Sogorb, lloctinent general. Durant el regnat de Ferran, també es va anomenar lloctinent a una dona. Va ser Joana d'Aragó (1455-1517), que no va ser reina de la corona, filla de Joan II i Juana Enríquez. Va presidir a Barcelona la cort general del Principat de Catalunya, aquesta vegada, en nom del seu pare. Anys després es va casar amb el rei Ferran I de Nàpols i es va traslladar allà a viure. Hi va actuar en diverses ocasions com a virreina, tant mentre el seu marit encara vivia com quan aquest va morir l'any 1494. El càrrec de lloctinent general el va aconseguir l'any 1501 de la mà

⁴⁵ Per a més informació vegeu SOBREQÜÉS VIDAL, S. *La Guerra Civil Catalana del segle XV: estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Edicions 62, 1973.

⁴⁶ Per a més informació vegeu SOBREQÜÉS VIDAL, S. *Guerra Civil a l'Empordà, 1462-1463*. Barcelona: Rafael Dalmau, cop. 1963.

⁴⁷ Com explica Earenfight a *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia, 2010, pp 141-141.

del seu germà Ferran II d'Aragó. L'any 1505 es va traslladar a València, d'on en va ser la lloctinent.

La última reina lloctinent va ser Germana de Foix (1488-1538)⁴⁸, muller del rei Ferran el Catòlic, resultat d'un matrimoni d'Estat amb el qual el rei pretenia frenar les aspiracions del monarca francès a Itàlia. Educada a França i preparada per a contreure un matrimoni que preservés els interessos del seu llinatge. Quan Ferran l'any 1510 estava ocupat amb els assumptes nord-africans, va nomenar a Germana de Foix lloctinent general de la corona aragonesa. El motiu van ser la celebració de Corts. Va presidir les Corts de Montsó l'any 1512 i a Lleida l'any 1515, i mort ja Ferran va ser nomenada lloctinent de València per l'emperador Carles l'any 1523, càrrec que va ocupar fins l'any 1525. Tot i el seu estatus, va haver de sotmetre al rei Carles, qui en va controlar i gestionar tots els assumptes relacionats amb la última reina d'Aragó, entre ells els seus dos criticats i nous matrimonis. Poc elogiada i molt criticada pels seus contemporanis qui l'acusaven de frívola, banal i inconscient, preocupada només pel plaer i sense cap capacitat de govern⁴⁹, va posar punt i final a la llarga llista de reines de la Corona d'Aragó.

Totes aquestes lloctinents van ser dones que van tenir el potencial just per a ser influents en el regne i intercedir davant del monarca. A més, van promocionar la cultura gràcies als seus recursos, molts d'ells propis. Tenien la capacitat de crear xarxes pròpies d'influència. Van fer front a problemes, conflictes, pretensions, van defensar la corona i alhora van saber també defensar la seva família i els interessos d'aquesta. La història de la Corona d'Aragó, no hagués estat la mateixa sense la petjada que van deixar les lloctinents catalanoaragoneses.

⁴⁸ Per a més informació vegeu DE LA FUENTE, Mercedes. *Valencianas célebres y no tanto. (S. XIII-XXI)*. Valencia: Generalitat Valenciana-Conselleria de Benestar Social, 2009, pp. 59- 64.

⁴⁹ Com explica Ríos a *Germana de Foix. Una mujer, una reina, una corte*. Valencia: Biblioteca Valenciana, Generalitat de Valencia, 2003.

4. Un cas concret: Maria de Castella

Maria de Castella va néixer l'any 1401 a Segòvia com a primogènita dels reis de Castella. L'any 1415, amb 14 anys es va casar amb l'infant Alfons, fill d'Elionor d'Albuquerque i Ferran d'Antequera, a la catedral de València. Es va convertir en reina quan Alfons va succeir al seu pare. Maria va governar oficialment en nom del seu marit durant més de 20 anys, com a lloctinent de la corona, durant els quals va presidir al voltant de 12 corts⁵⁰. Tot i que va néixer com a successora del tron castellà, el naixement del seu germà Juan l'any 1406, van canviar el destí de la jove. No va esdevenir una reina amb poder total com ho eren les reines castellanques, sinó que va arribar a governar com a lloctinent, una posició privilegiada per una dona. Abans d'accedir a aquest nivell, va fer els seus primers passos en el govern l'any 1419, on va treballar amb les Corts de Barcelona de l'11 de setembre, mentre el seu marit havia marxat a València. Aquest encàrrec va demostrar el talent polític de Maria, la seva intel·ligència, prudència i ambició. Va actuar com a lloctinent des de 1420 fins a 1423 i més tard des de 1432 a 1453, quan el rei Alfons es trobava conquerint i controlant el regne de Nàpols⁵¹.

L'any 1420 el rei Alfons va decidir marxar cap a Itàlia per a consolidar el domini catalanoaragonès en aquets territoris. Així el rei es va veure obligat a recorre al càrrec de lloctinent per així governar la corona en la seva absència. No tenia fills legítims ni tampoc la suficient confiança amb els seus germans Enric, Pere i Joan rei de Navarra (tot i que aquest últim va actuar com a lloctinent anys després). La seva millor opció va ser la seva esposa, Maria. El 2 d maig de 1420, a Castelló de la Plana, el rei va emetre un privilegi on nomenava a la seva esposa com a lloctinent general i atorgava poders equivalents als del rei:

⁵⁰ Per a més informació sobre les diferents corts convocades vegeu SÁNCHEZ ARAGONES, L.M. *Cortes, monarquía y ciudades en Aragón durante el reinado de Alfonso el Magnánimo (1416-1458)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1994.

⁵¹ Per a més informació sobre el regnat d'Alfons a Nàpols vegeu RYDER, A.F.C. *Alfonso el Magnánimo, Rey de Aragón, Nápoles y Sicilia, 1396-1458*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2008; RYDER, A.F.C. *The Kingdom of Naples under Alfonso the Magnanimous: the making of a modern State*. Oxford: Clarendon Press, 1976.

“Dirigere Nos oportet et a regnis nostris Aragonum, Valenci et Maioricarum ac Principatu Cathalonie per consequens absentare, dignumque esse personam talem dimittere in eisdem que maiestatem Nostram in omnibus representat: Tenore presentis, de certa sciencia et consulte Vos, illustrem Reginam Mariam consortem nostram carissimam, regimi dictorum regnorum Principatus ac isularum adjacencium regno Maioricarum predicto et omnium subditorum nostrorum in eis presencium preficimus et in eisdem nostram generalem locumtenentem creamus, constituimus et eciam ordinamus, concedentes Vobis expresse et protestatem plenariam tribuentes quod regatis et gubernetis ac regere et gubernare possitis dicta regna, Principatum et insulas, quamdiu Nos abesse contigerit ab eisdem; et utamini et possitis uti mero et mixto imperio cum plenissima gladii potestate, omnique jurisdictione civili et criminali eaque exercere libere valeatis et facere exerceri tam in terra quam eciam aqua dulci.”⁵²

Maria es va convertir en la principal autoritat a la Corona, mentre el rei era fora. Amb aquest status el monarca li va cedir el control sobre els governadors provincials, prelats i ordres religioses, la noblesa, l'exèrcit, els governs municipals, i tot allò que estigués per sota d'ell.

Una de les seves primeres accions va ser l'any 1421, quan el seu marit li va demanar que assumís les responsabilitats de convocar Corts per a requerir finançament dedicat a les campanyes militars i intervenir en el problema entre la Biga i la Busca. El privilegi cedit pel rei li va atorgar el poder de convocar i presidir Corts, però tot i així, durant les Corts de 1421-1423, les elits catalanes van posicionar-se, en un primer moment, en contra de que el lloctinent (que no una dona) presidís les Corts, i no ho fes el rei. Era una de les conseqüències de les llargues absències del monarca. Durant aquest període la reina no va prendre iniciativa, recordant que era la substituta del rei per un període curt⁵³. Tot i així, Maria va complir amb les peticions d'Alfons i va aconseguir el finançament. A més, va fer juraments i va prometre a respectar i protegir les lleis, cosa que normalment era propi d'un rei⁵⁴. La monarca va posar així les bases als següents anys com a lloctinent. Així mateix, l'any 1423 va presidir Corts a Aragó, a Maella,

⁵² Citat en EARENIGHT, T. *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia, 2010, pp. 39-40.

⁵³ *Ibid*, p. 64.

⁵⁴ *Ibid*, p. 65.

per aconseguir fons pel retorn del rei d'Itàlia. Va reafirmar la seva posició com a lloctinent, sobretot perquè es van tractar de les primeres Corts a Aragó durant el regnat d'Alfons. Altre vegada, la reina va complir els seus objectius i va aconseguir suficients diners pel rei, sense cap hostilitat per part dels participants.

L'any 1424 el rei va retornar del seu viatge. A la seva arribada va haver d'afrontar diversos problemes que s'estaven gestant des de feia temps, sobretot a Catalunya amb la disputa als pirineus amb el Comte de Foix i conflictes entre famílies nobles. A més, l'economia catalana no passava precisament per la millor etapa, a causa d'una baixada en l'activitat econòmica i un augment de les taxes. A això li sumava la pujant hostilitat amb Castella, a causa de la intromissió del monarca i els seus germans en els assumptes castellans. El conflicte existent entre Juan II de Castella i Joan de Navarra⁵⁵ (corresponents germà de Maria i germà d'Alfons) tenia el perill d'estendre's per la corona catalanoaragonesa. Tot i que no es va poder evitar la guerra amb el regne de Castella per la defensa dels germans del rei, la guerra a gran escala entre Castella, Navarra i la Corona d'Aragó si que es va evitar l'any 1429, gràcies a la intervenció de la reina Maria qui va aconseguir que els monarques arribessin a un pacte⁵⁶. L'any següent va viatjar a Tortosa per fer-se càrrec d'Alfons a les Corts que es van celebrar en aquesta ciutat, amb el suport de tots els territoris i del propi rei. durant les sessions, la reina va governar en nom del rei a Catalunya, on de nou va ser qüestionada, i sobretot es va qüestionar la guerra contra Castella. Aquesta etapa va acabar amb una seriosa malaltia que va afectar a la reina i la va apartar temporalment del poder. Tot i així va estar freqüentment interessada en els assumptes polítics del seu marit.

L'any 1432 Alfons va tornar a marxar cap a Itàlia, per intentar tancar els assumptes de conquesta de Nàpols. Quan va marxar durant la primavera d'aquest any, deixava enrere diversos assumptes sense tancar. Un d'aquets eren les Corts a Catalunya, convocades a l'Agost de 1431.

⁵⁵ Per a més informació vegeu DE MATA CARRIAZO ARROQUIA, J. (ed.), *Crónica de Juan II de Castilla*, Madrid: Real Academia de la Historia, 1982; SUÁREZ FERNÁNDEZ, L. *Los Trastámaras de Castilla y Aragón en el siglo XV: Juan II y Enrique IV de Castilla (1407-1474). El compromiso de Caspe, Fernando I, Alfonso V y Juan II de Aragón (1410-1479)*. Madrid: Espasa-Calpe, 1964.

⁵⁶ EARENFIGHT, T. *The King's Other Body. María of Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia: PENN, 2010.

Aquestes les va acabar la pròpia reina Maria al gener de 1434. La primera decisió del rei va ser nomenar aquesta vegada al seu germà Joan de Navarra, lloctinent. Però curiosament, durant el mes de maig de 1432, justa abans de que el monarca catalanoaragonès nomenés lloctinent al seu germà, les Corts catalanes van demanar a Maria que agafés ella aquest càrrec, temorosos de que Joan tornés a introduir la Corona d'Aragó a conflictes amb Castella. Així, el rei la va anomenar lloctinent, però aquest cas, tant sols de Catalunya i Mallorca, deixant al seu germà governant a Aragó i València. La raó d'aquesta co-lloctinència: Alfons valorava l'habilitat militar del seu germà, molt més que el seu talent administratiu o diplomàtic. Així, en els assumptes els quals Joan era dèbil, Alfons els encarregava a Maria i aquesta esdevenia una mena de d'intermediari entre els catalans i Joan⁵⁷. Però l'any 1435, Joan es va unir amb Alfons a Itàlia. Allà, el rei i els seus dos germans van ser capturats. Les tensions entre Nàpols i la Corona d'Aragó van pujar a un nivell important. Ara era Maria la que estava completament al capdavant del govern. El que va fer la reina va ser convocar diverses reunions a Saragossa, Barcelona i València, on va demostrar la seva insistència i responsabilitat de govern al demanar ajut econòmic i aconseguir-lo després de rebre diverses crítiques (per exemple, a Catalunya molts participants no estaven segurs d'haver de pagar per les aventures del rei a Itàlia), i convocar Corts generals a Montsó l'octubre de 1435, on va recaptar 100.000 florins per aconseguir alliberar al rei⁵⁸. Gràcies a això, el rei Alfons va ser alliberat, però no va tornar a la corona sinó que es va quedar a Itàlia a pacificar el territori, on l'any 1448 ja hi va establir una cort permanent.

Va començar així una nova etapa per a la reina lloctinent Maria de Castella, protagonitzada a la corona per l'augment del malestar a Catalunya a causa de la pèrdua d'accés al rei que s'havia donat durant els últims anys. A més, això significava el desplaçament del principat en els afers polítics, cap a una posició més marginal, i la preferència del rei a Nàpols abans que Barcelona. Tot i això, Maria es va quedar a Barcelona ja des de l'any 1432 fins que va deixar el càrrec l'any 1453. Acabat el problema a Nàpols, Alfons va nomenar a Joan co-lloctinent de Catalunya

⁵⁷ Com explica Earengiht a *The King's Other Body. Maria of Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia: PENN, 2010.

⁵⁸ *Ibid*, p. 71.

juntament amb Maria, ja que patia per un possible conflicte entre el territori català i Milan i Gènova. Però el novembre de 1438, Alfons es va adonar que Joan estava més concentrat en el seu propi territori, Navarra, i també va veure les capacitats de Maria de governar sola. Així, va anular la co-lloctinència i va garantir a la seva muller el poder com a únic lloctinent a Aragó, València, Mallorca i Catalunya. Tot i així, pocs anys després, el rei va tornar a confiar a Joan el territori d'Aragó, mentre les hostilitats entre aquet i la població de la corona augmentaven. Per altre banda, la popularitat de Maria anava en augment, a causa de la seva capacitat política enfront les habilitats de Joan.

A mesura que passaven els anys, l'absència del rei es feia notar cada vegada més, sobretot a Catalunya. Un exemple d'aquest malestar van ser les Corts de Tortosa de 1442, on els catalans van mostrar el seu fort desig de treballar directament amb el rei. Tot i així, la reina insistia en els seus drets com a lloctinent. Els germans del monarca continuaven amb les hostilitats amb Castella, fins que es van traduir en una altre guerra que ca acabar l'any 1445. Al mateix any el rei Alfons va nomenar a Joan lloctinent de València, tot i que aquest estava més centrat en Navarra, que en els encàrrecs del seu germà. Però això el rei ho va fer amenaçant a Joan de donar-li la lloctinència completa a Maria, si tornava a causar problemes a la corona. Les raons pels canvis de lloctinent eren primerament les habilitats militars que posseïa el seu germà, en contra de les de Maria i la dèbil salut que patia la reina. Aquesta co-lloctinència amb Maria al capdavant de Catalunya i Mallorca i Joan d'Aragó i València, va durar fins l'any 1453.

Els anys següents van estar protagonitzats per la crisi que va polaritzar la societat catalana i que gairebé va aturar el govern, entre els anys 1447 i 1453⁵⁹: el conflicte remença⁶⁰. Des de feia dècades, els remences s'havien introduït en la política interna de la corona. La reina va donar el seu suport als pagesos i així va dur a terme una política filo-remença, fins i tot es va reunir amb representants d'aquets l'any 1448 a Vilafranca del Penedès. Durant aquest període la reina va continuar actuant en nom del rei, i totes les decisions que el rei va prendre, Maria les va posar

⁵⁹ EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe*. New York, 2013, p. 230.

⁶⁰ Per a més informació vegeu FERNÁNDEZ TRABAL, J. "El Conflicte Remença a la Catalunya del segle XV, 1388-1486" dins de *Afers: fulls de recerca i pensament* NÚM. 42-43 (2000); JEREZ, J.J. *Remença: història de Catalunya*. Barcelona: Claret, DL 1990-1992.

en pràctica. L'any 1449 va presidir les Corts a Perpinyà, per tractar l'assumpte remença. Va actuar com a perfecte companya política pel rei Alfons, però sempre tenint en compte la seva no-negociable dignitat com a reina i com a lloctinent. Durant tot el conflicte va donar suport al seu marit, i alhora va intentar sempre que aquest no canviés les seves decisions i el seu suport, a risc d'augmentar el conflicte. Tot i així, el rei va acabar abandonant als remences, fugint del consell de la seva pròpia esposa i lloctinent: l'any 1452 el rei Alfons va instaurar les obligacions dels remença. Però això es va traduir en un augment del malestar entre els pagesos. La reina Maria estava decebuda i alhora hostil enfront al seu marit⁶¹. L'any 1453, dèbil de salut i no contenta amb la política del seu marit, va decidir deixar el càrrec de lloctinent amb el pretext de que la necessitaven a Castella per intervenir en el constant conflicte entre el seu germà i el germà del seu marit, Joan. La seva resignació trencava amb la tradició precedent. Les reines podien renunciar als seus càrrec a favor dels seus fills, o les podien cessar per una mala gestió de govern, però mai cap dona lloctinent havia deixat el càrrec voluntàriament⁶². Una de les raons era clara: la frustració envers el seu marit i les seves actuacions en contra els propis consells de la seva esposa i lloctinent. Tot i les contínues cartes que la reina va enviar al seu marit, aquest no va seguir els consells que li donava, amb l'experiència que suposava viure el conflicte de primera mà, a diferència del rei que es trobava a Nàpols. El temps va donar la raó a Maria, i el conflicte va continuar creixent, tot i que el rei Alfons no va viure per veure les conseqüències. Una altre raó va ser la seva delicada salut, que amb els anys va empitjorar. Amb 52 anys, encara estava mentalment activa, però era dèbil físicament. Però sobretot, va rebutjar a seguir amb el càrrec de lloctinent perquè ja no podia fer més. Havia actuat fins al límits de la lloctinència, havia insistit al seu marit i havia seguit els dictàmens d'aquet, ja no podia anar més enllà, no podia sobrepassar l'autoritat del rei.

Maria va deixar Catalunya el 9 d'octubre de 1453, i es va dedicar a fer de mediatadora en el conflicte entre el seu germà i el seu cunyat sobre els assumptes de successió. La seva habilitat

⁶¹ EARENFIGHT, T. *The King's Other Body. María fo Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia, 2010, p. 126.

⁶² *Ibid*

diplomàtica va ser clau, i va ajudar a una successió pacífica del seu nebot Enric l'any 1454. Els seus últims anys els va passar a València on va governar com a lloctinent, a més de participar ocasionalment en els assumptes catalans. L'any 1458 va morir.

També és interessant parar atenció a les finances de la monarca. Com les altres reines, tenia un compte privat personal, el qual derivava en bona part de la seva família. Aquest el controlava ella mateixa i el destinava al que ella volia. A més, també feia us del compte reial juntament amb els funcionaris i oficials, per atendre a les seves necessitats i a les de la seva família. A la Corona d'Aragó, aquest compte és conegut com Cambra de la Reyna⁶³, que tot i no ser totalment de la reina, si que estava dedicada als costos de la monarca, les seves donacions, l'ajuda a campanyes, el seu patronatge, així com al de la resta de la família. Però el més important, és que com a lloctinent també va tenir un tercer compte financer que era part del tresor reial, supervisat per oficials que formaven part de l'estructura burocràtica i funcionaris administratius del reialme que ella governava. A diferència dels altres dos, aquest compte servia per pagar els costos sorgits del seu càrrec, costos administratius, el salari del personal, advocats, secretaris i assistents⁶⁴. Com a lloctinent, tenia l'autoritat de rebre els ingressos reials, destinar pressupost reial als assumptes que ella considerava o redactar i firmar ordres de subvencions. Tot i que la última decisió sempre la tenia el rei, ella era la que la feia i tenia la suficient autoritat com per fer-ho. Però no significava que deixés de compartir els assumptes financers amb el rei Alfons. Però l'any 1420, el rei va decidir derivar a Maria l'administració financera. La unió de Nàpols i la seva administració havien afegit feina al rei, per això va decidir dividir-ho. Així, Maria va tenir més flexibilitat en controlar els costos i ingressos. Tot i així cal dir que el rei Alfons va acabar fent-se amb una part del tresor propi de la seva esposa, del seu personal financer, així com la Cambra de la Reyna, la qual va començar a portar-la sota direcció directe del patrimoni reial, trencant així una pràctica de quasi 200 anys que va significar una implicació

⁶³ EARENFIGHT, T. "Royal Finances in the reign of Maria of Castile, queen-lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-53". Dins de *Women and Wealth in the Late Middle Ages*. New York, 2010, p. 230.

⁶⁴ *Ibid*, p. 230.

de les dones de la corona en els assumptes econòmics. Durant els anys 1440 i 1450, la reina va treballar a prop de Berenguer de Montpalau, governador de la Cambra de la Reyna. També va ser a l'any 1440 quan Alfons va cedir a Maria el control local del finançament i les despeses. L'any 1449 la reina Maria va demanar més privadesa i es va queixar al seu espòs per la necessitat de controlar les seves pròpies finances, així com pagar al personal que treballava en aquest àmbit. La resposta del rei va ser que ell també necessitava recursos financers per la guerra a Itàlia. Finalment, la reina va aconseguir rebre fons econòmics i el control sobre aquets. Però tot i el retorn a un cert control de les finances (sempre com a lloctinent), i l'ampli poder i autoritat que va tenir la reina, el tema econòmic va ser un debat recurrent degut als costos que significaven els conflictes tant a Itàlia, com a Castella o a l'interior de la pròpia corona. Si el monarca i les arque dels regnes no haguessin necessitat tal quantitat de diners o restriccions, el poder en general de Maria com a lloctinent, hauria estat encara més gran⁶⁵.

Maria de Castella va tenir el poder sobre els regnes d'Aragó, València, Catalunya i Mallorca, on va governar de forma independent i amb un poder sobirà absolut (tot i que va estar tornant-se amb el seu cunyat Joan). Per això es pot afirmar que va governar com un rei. Tot i així sempre ho va fer sota l'autoritat del rei, mai discutint cap decisió del monarca, encara que ella mateixa pensés al contrari. Maria era la menys dominadora de la parella política que van formar amb el seu marit. Un dels aspectes que més la caracteritzen és la cautela que sempre va tenir en no suplantar completament al rei i no anar més enllà de la seva autoritat, i les seves accions ho demostren. L'èxit, l'admiració i l'afirmació que va aconseguir Maria estant al poder i governant sàviament, es veu simbolitzada en diverses obres com per exemple la imatge de Martorell que es troba en els *Comentarios als Usatges de Barcelona* de 1448, on apareix Maria davant del Consell de Cent de Barcelona, un dels òrgans més importants de la ciutat, assentada al tron i rebent un tracte oficial pel seu càrrec i a més essent coneguda com a font de llei a la regió. És un bon exemple de la tàndem polític que formaven ella i el seu marit, on la veiem reemplaçant al

⁶⁵ Segons Theresa Earenfight a "Royal Finances in the reign of Maria of Castile, queen-lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-53". Dins de *Women and Wealth in the Late Middle Ages*. New York, 2010.

rei, agafant el lloc que corresponia a aquest com a monarca de la corona. El propi autor, Martorell, hi aplica els atributs associats a la iconografia del *kingship*. De fet, seria el reflexa de la mateixa realitat política si enlloc de Maria hi hagués la figura d'Alfons: la imatge d'una governant, una reina regnant com ho feia un rei. Martorell situa al centre del poder de la Corona d'Aragó, a Maria de Castella, la reina lloctinent⁶⁶.

La reina Maria asseguda al seu tron davant del Consell de Cent de Barcelona. “El jurista Marquilles fa ofrena als consellers de Barcelona dels seus Comentaris als Usatges”, *Comentaris als Usatges de Barcelona* (1448). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Tot i que no s'han fet tants estudis com amb el seu marit, Alfons V, Maria de Castella és una figura central en la història de Catalunya. És l'exemple perfecte del paper tant important que van jugar les reines aragoneses en el govern, en l'esfera pública i política de la corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana. Sempre va respondre en nom del monarca, durant els 26 anys en el govern mentre el seu marit i rei es dedicava a les conquestes d'altres territoris. Tot i la oposició continuada cap al seu càrrec, sobretot per part de la elit catalana que demanava més presència del rei i no d'un representant seu, va afrontar els problemes i va tirar endavant la corona. Les queixes que va rebre des de Catalunya o Aragó, no eren perquè una dona era

⁶⁶ Com explica Earenfight a *Queenship in Medieval Europe*. New York: Palgrave Macmillan, in press, 2013.

lloctinent, sinó perquè el rei preferia quedar-se a Itàlia i deixar els assumptes polítics de la Corona d'Aragó a un representant seu. De fet, les institucions catalanes consideraven que el rei tenia la responsabilitat de reunir-se personalment amb ells⁶⁷. Els problemes polítics eren els mateixos tant si hi havia un lloctinent com si es tractava d'una lloctinent. Però tot i això, és remarcable com la corona es va mantenir estable sota la pressió que significava l'absència física del rei, sense serioses revoltes contra el poder. La parella política que van formar el rei i la reina, va ser tot un èxit, però per altre banda, la vida personal, el matrimoni en si, va fracassar. Les llargues absències del rei Alfons, qui finalment va morir a Nàpols, van afectar al matrimoni i de fet, Maria no va tenir fills. Per tant, una clara excepció en el que s'esperava d'una reina a l'Edat Mitjana.

A Maria la podem considerar clarament la millor parlamentària de les Corts catalanes⁶⁸ de tots els temps, gràcies a les nombroses convocatòries de Corts que va fer i presidir, i a l'habilitat política i diplomàtiques que va tenir la reina no només durant les diverses Corts, sinó també en tots els assumptes de govern. De fet, fins l'any 1980 no hi va haver cap altre dona al Parlament català.

⁶⁷ EARENFIGHT, T. *The King's Other Body. Maria fo Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia, 2010, p. 143.

⁶⁸ Segons Morales i Sobrequès a MORALES, M. i SOBREQUES, S. i *Comtes, reis i comtesses i reines de Catalunya*. Barcelona: Editorial Base, 2011.

5. Conclusions

Totes aquestes figures femenines ens demostren el fet de que, tot i que una reina no regnés per dret propi i estigués subordinada al seu marit, al rei, no significava que no tingués poder i autoritat. Sempre hem de tenir en compte que darrera de la política formal, pública que es personifica amb el rei i els demés organismes de poder, cal buscar la política oculta i que molts historiadors mai n'han fet cas. Això és el que realment vull mostrar amb aquest treball, que la política no només es troba en les figures dels monarques masculins.

Més que de línia evolutiva, crec que hauríem de parlar de tradició. Aquesta consisteix en anomenar lloctinent a una figura femenina propera al poder, ja sigui la reina com la futura reina. La delegació del càrrec, que va començar amb Blanca d'Anjou, va quedar marcada en l'experiència dels monarques de la Corona d'Aragó. Així queda mostrat en les successores d'aquesta primera, fins la mort de Germana de Foix qui posa punt i final a la llista de lloctinents femenines de la Corona d'Aragó i també a les monarques de la corona. Amb l'arribada dels Habsburg, les reines van anar perdent els seus drets d'herència i de govern⁶⁹. De fet no van tornar a regnar fins al segle XIX. La monarquia es va anar masculinitzant cada vegada més, sobretot gràcies a l'aparició de ministeris i secretaries, i es va anar posicionant cap a l'absolutisme⁷⁰. Això va significar l'exclusió de les dones del assumptes públics i polítics del regne, alhora que eren substituïdes per una xarxa burocràtica que girava entorn a una figura central: el rei. Les reines lloctinents van ser reemplaçades per virreis, secretaris i ministres, qui governaven pel rei quan aquest no hi era o no podia fer-ho. Les reines espanyoles dels Habsburg no van arribar a aconseguir un poder legítim, oficial, sinó que més d'àmbit privat.

La lloctinència de Maria de Castella, així com de les altres figures femenines que van prendre possessió d'aquest càrrec, planteja multituds de qüestions. Per què molts reis van dependre tant de les seves esposes? Per què els súbdits i la cort acceptaven estar disposats sota l'autoritat

⁶⁹ EARENFIGHT, T. *The King's Other Body. Maria fo Castile and the Crown of Aragon*. Philadelphia, 2010, p. 141.

⁷⁰ EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe*. New York, 2013, p. 255.

femenina? Són preguntes de difícil resposta, però crec que en el cas de la corona d'Aragó, en el qual les dones no podien regnar per dret propi sinó per mèrit, va ser el potencial, el talent per governar que van tenir totes aquestes dones lloctinents el que els hi van fer guanyar la confiança del rei, però també la confiança dels súbdits i així van poder arribar a quotes de poder extraordinàries per una dona de l'època. Moltes d'elles seguien una tradició de dones lloctinents, i l'experiència es feia notar. Per exemple, Maria de Castella va ser la sisena dona lloctinent, i els nobles, clergues i ciutadans ho sabien i acceptaven així el seu càrrec. Tot i així, no hem d'oblidar que la reina devia la seva posició a la seva família, a les seves circumstàncies de naixement, al matrimoni i a la maternitat. Per tant, mai s'ha d'ignorar la important relació entre el rei i la reina, entre el *kingship* i el *queenship*.

Per altre banda, la reginalitat o *queenship* no s'ha d'entendre com un fenomen aïllat, sinó que està directament connectat amb el context social, cultural i sobretot polític del moment⁷¹. Tots els estudis que s'han fet sobre reginalitat, i els que actualment s'estan duent a terme, no només reivindiquen la importància de les figures femenines en la monarquia, sinó que també el paper de la dona en general. Els estudis de *queenship* han demostrat la necessitat d'estudiar a la reina i com aquestes, en molts casos, per ser dones o per ser considerades l'esposa del rei, la mare de l'hereu, la filla de... han passat desapercebudes per historiadors durant molts anys, sense tenir en compte el seu paper clau per entendre la història a l'Edat Mitjana. L'anàlisi del paper que van dur a terme aquestes dones en la política del moment, també ens ajuda a entendre d'una manera més precisa la monarquia catalanoaragonesa d'aquels segles tant importants. Es pot dir que els estudis sobre *queenship*, han canviat la historiografia de la monarquia i, el que és més important, cada vegada estan més presents en el món acadèmic. Crec que cada vegada ens

⁷¹ Com explica Silleras a "Queenship en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media: estudio y propuesta terminológica," dins de *La Corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature*. N° 32-1 (2003), pp. 119-133; i SILLERAS, N. "Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica," dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. N° 50 (2005-2006), pp. 121-142.

n'adonem més de la importància que tenen per la historiografia les dones, no només les reines, sinó en tots els àmbits i classes socials. Per tant, en la meua opinió, és una porta oberta per a la recerca historiografia futura que donarà molt de si, ja que encara ens queda molt per conèixer de totes aquestes dones. Per exemple, més estudis extensius sobre aquestes figures; les connexions d'aquestes reines amb les seves homòlogues europees i sobretot castelleses, mitjançant els estudis de les xarxes d'influència; o estudis més profunds sobre la relació de les reines catalanoaragoneses i la cultura del moment.

Per acabar, amb aquest treball he arribat clarament a la conclusió que sense l'estudi de la trajectòria, experiència o actuacions d'aquestes reines o figures femenines, no s'entén la història de la Corona d'Aragó.

6. Bibliografia

- ANGLADA CANTARELL, M.; FERNÁNDEZ TORTADÉS, M.A; PETIT CIBIRIAIN, C.
Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.
Barcelona: Fundació Noguera, 1992.
- BELENGUER, E. *La Corona de Aragón en la monarquía hispánica. Del apogeo del siglo XV a la crisis del XVII.* Barcelona: Ediciones Península, 2001.
- BELENGUER, E. (dir.), FURIÓ, A. (coord.). *Història de la Corona d'Aragó. Volum I De Peronella i Ramon Berenguer IV a Ferran II.* Barcelona: Edicions 62, 2007.
- BISSON, T.N. *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana.* Barcelona: Editorial Crítica, 1988.
- BRATSCH-PRINCE, D. *Violant de Bar (1365-1431).* Madrid: Ediciones del Orto, 2000.
- COLL JULIÀ, N. *Doña Juana Enriquez: lugarteniente real en Cataluña: 1661-1468.* Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Marcelino Menéndez Pelayo, 1953.
- EARENFIGHT, T. *The King's Other Body. María fo Castile and the Crown of Aragon.* Philadelphia: PENN, 2010.
- EARENFIGHT, T. *Queenship in Medieval Europe.* New York: Palgrave Macmillan, in press, 2013.
- EARENFIGHT, T. (ed) *Women and Wealth in the Late Middle Ages.* New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- FERRO, V. *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta.* Vic: Eumo Editorial, 1993.
- JAVIERRE MUR, Aurea Lucinda. *María de Luna, reina de Aragón.* Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1942.

- MARÍ BRULL, G. “La memòria de Blanca d’Anjou i Jaume II en la lluita pel control de l’Hospital de la Font del Perelló (1308-1443)” dins de *Acta històrica et archaeologica mediaevali* N° 29 (2008), pp. 57-109.
- MIRON, E.L. *The Queens of Aragon. Their Lives and Times*. Port Washington, N.Y: Kennikat Press, 1913.
- PELAZ, FLORES, D. “Queenship: teoría y práctica del ejercicio del poder en la Baja Edad Media castellana” dins de *Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales. Las Mujeres en la Edad Media*. Murcia: Sociedad Española de Estudios Medievales, 2013.
- RIERA SANS, J. “La coronació de la reina Elionor (1352)” en *Acta històrica et archaeologica Mediaevalia* N° 26 (2005). Homenatge a la Prof. Dra Carme Batlle i Gallart, pp. 485-492.
- RÍOS LLORET, ROSA E. *Germana de Foix. Una mujer, una reina, una corte*. Valencia: Biblioteca Valenciana, Generalitat de Valencia, 2003.
- SILLERAS, N. “Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica,” dins de *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. N° 50 (2005–2006), pp. 121–142.
- SILLERAS, N. “Widowhood and Deception: Ambiguities of Queenship in Late Medieval Crown of Aragon” dins de *Shell Games: Scams, Frauds and Deceits (1300–1650)*, ed. M. Crane; M. Reeves; R. Raiswell (Toronto: University of Toronto, 2004), pp. 185–207
- SILLERAS, N. “Queenship en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media: estudio y propuesta terminológica,” dins de *La Corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature*. N° 32–1 (2003), pp. 119–133.
- SILLERAS, N. *María de Luna. Poder, Piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2012.
- MORALES, M. i SOBREQUES, S. i *Comtes, reis i comtesses i reines de Catalunya*. Barcelona: Editorial Base, 2011.

- VENDRES GALLOSTRA, Francisa. *Violante de Bar y el Compromiso de Caspe*.
Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1992.
- ZAFORTETA MUSOLES, Diego. "Segundas nupcias y viudez de una reina aragonesa (1409-1451)" dins de *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. 2, pp. 517-538
Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó, 1970.

Annexes

Llistat de reines lloctinents o representants del poder reial:

1. Blanca de Nàpols (1283-1310).

Filla de Carles II el Coix, rei de Nàpols, i Maria, filla d'Esteve, rei d'Hongria. El seu matrimoni amb Jaume II va suposar la pau amb França, els Anjou i el papa Bonifaci III, enfrontats a la corona d'Aragó des de la conquesta de Sicília. Va representar al seu marit l'any 1310 mentre aquest era present a la creuada d'Almeria. Va ser la primera reina associada al càrrec de lloctinent.

2. Teresa de Entença (1301-1327).

Filla de Gombau d'Entença, baró d'Alcolea de Cinca, i de Constança d'Antillon. Casada amb el rei Alfons el Benigne, la seva unió era fruit del desig de Jaume II d'incorporar el ric patrimoni dels pares de d'aquesta. L'any 1323 va acompanyar al seu marit a una de les gestes més importants: la conquesta de Sardenya, fet que la va fer mereixedora de lloances per part dels cronistes de l'època. Tot i així, l'any 1327 Alfons III emmalaltí, i així va esdevenir representant d'aquest. Ja que no hi ha documents que l'anomenin oficialment lloctinent, podria haver actuat més com a regent.

3. Elionor de Sicília (1325-1375).

Filla de Pere II de Sicília i Elisabet de Carintia-Tirol, es va casar amb Pere el Cerimoniós, convertint-se en la tercera esposa del monarca. També va acompanyar al seu marit a Sardenya l'any 1354, moment clau protagonitzat per un estat de revolta contra el domini catalanoaragonès, prenent part activa en l'enfrontament del noble Bernat de Cabrera contra el seu marit. Va convocar Corts Generals a Barcelona-Lleida l'any 1364, essent nomenada lloctinent del regne mentre el seu marit, Pere el Cerimoniós, estava a la guerra amb Castella l'any 1374.

4. Violant de Bar (1365-1431)

Filla del duc Robert I de Bar i de Maria, germana de Carles V de França. Segona muller de Joan I el caçador, culte, amb gran afició per les arts i de fort temperament va ser una reina activa en els afers de govern. Va ser la lloctinent del rei des de 1388 fins al 1395, durant les freqüents ausències del rei.

5. Maria de Luna (1357-1406)

Filla de Lope de Luna i Brianda de Got. De caràcter enèrgic i capacitada pels assumptes de govern, casada amb Martí I l'Humà, es va familiaritzar ràpidament amb el govern i els afers de la corona aragonesa. Durant la presència del seu marit a Sicília, l'any 1386 el rei Joan I va morir, motiu pel qual Maria de Luna va encarregar-se del govern fins el retorn del seu marit a la corona, gairebé un any més tard. Durant aquest any va fer front a pretensions al tron, com els de Violant de Bar o el comte Mateu de Foix marit de la infanta Joana, filla de Joan I. Va ser reina lloctinent des de 1396 fins a 1397. També va col·laborar activament en la pacificació del regne de València, on l'any 1401 en va ser anomenada lloctinent pel rei.

6. María de Castilla (1401-1458)

Filla primogènita d'Enric III de Castella i de Caterina de Lancaster. Es va casar amb l'infant Alfons, fill de Ferran d'Antequera, un any abans de l'inici del regnat d'aquest a la Corona d'Aragó. Maria es va posar a càrrec del govern durant l'estada del seu marit a Itàlia entre els anys 1420 i 1423, prenent iniciatives en l'àmbit econòmic de la corona i fins i tot enfrontant-se als privilegiats que dominaven les Corts, les quals les va convocar a Barcelona l'any 1421. En aquestes va estar present en el conflicte entre la Biga i la Busca, a més del dels remences al camp català. Això ja va marcar els seus dots polítics com a sobirana, que va anar perfilant al llarg dels anys. L'any 1432 Alfons el

Magnànim va tornar a marxar a Itàlia, moment en que va anomenar a Maria lloctinent de Catalunya entre els anys 1432 i 1453, vint i un anys. Durant aquest període va presidir les Corts convocades entre 1431 i 1434. Va defensar la política filoremença del monarca, la recuperació del patrimoni reial hipotecat pels seus antecessors, a més d'esforçar-se en aconseguir exèrcit i finançament per les empreses del seu marit a Itàlia, convocant Corts en múltiples ocasions com a Barcelona l'any 1435 per alliberar al rei del segrest genovès, entre 1436-1437 també a Barcelona pel finançament de les campanyes mediterrànies, el 1440 a Lleida pel mateix motiu. Però també per altres afers com l'any 1442 a Tortosa per fer front a un possible atac francès o entre 1446 i 1448 a Barcelona enmig del conflicte pagès dels remença i les negociacions amb el poder. Molt estimada per amplis sectors del poble català, va deixar el seu càrrec com a lloctinent l'any 1453. És considerada la millor parlamentària de les Corts catalanes de tots els temps, tenint en compte que fins l'any 1980 no hi va haver cap altre dona al Parlament català.

7. Juana Enríquez (1425-1468)

Filla de l'almirall castellà Fadrique Enríquez i de Marina Fernández de Córdoba, es va casar amb Joan rei de Navarra i infant d'Aragó fins l'any 1458 quan aquest va heretar la corona catalanoaragonesa al morir el seu germà, Alfons el Magnànim sense descendència. Fins aleshores va ser nomenada governadora general de Navarra, on va participar activament en la guerra civil navarresa entre partidaris de Joan com a rei i els partidaris del príncep de Viana. Nomenat Joan II com a rei van començar les seves actuacions a Catalunya, com per exemple la presència personal en les negociacions de Vilafranca del Penedès l'any 1461, per intentar solucionar el conflicte entre Joan II i Carles de Viana, i els organismes polítics catalans que cada vegada s'allunyaven més del poder reial donant suport al príncep Carles. El mateix any va jurar a Catalunya com a tutora del seu fill Ferran, i per tant, volia dir que també assumia el càrrec de la

lloctinència efectiva. Però les hostilitats amb els diputats i consellers barcelonins, i les acusacions d'haver causat la mort de Carles de Viana, van precipitar la seva fugida amb el seu fill Ferran a Girona el març de 1462, en un ambient de conflicte que no va tardar en esclatar en forma de guerra civil. A Girona, buscant protecció remença, va viure el setge i la defensa de la ciutat. També es va implicar activament en missions diplomàtiques prop de Lluís XI de França i Enric IV de Castella, a més de les campanyes militars a l'Empordà entre 1462 i 1466. L'any 1465 finalment va ser nomenada lloctinent general de tots els regnes de la Corona d'Aragó, pel propi rei. Va morir l'any 1468, en plena guerra.

8. Germana de Foix (1488-1538)

Filla de Joan I, vescomte de Narbona i comte d'Étampes i de Pardiac, i de la princesa Maria d'Orleans, i germana de Lluís XII de França. Va ser la segona esposa de Ferran el Catòlic, resultat d'un matrimoni d'Estat amb el que Ferran pretenia frenar les aspiracions del monarca francès a Itàlia. Tot i que el govern es va dirigir més cap als afers polítics del regne de Castella, va presidir les Corts a Montsó l'any 1512 i a Lleida l'any 1515. Mort ja Ferran, va ser nomenada lloctinent de València per l'emperador Carles.